

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ СТОСОВНО ПРОБЛЕМИ ГУМАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Багаторічний досвід країн з ринковою економікою демонструє, що без Церкви, як соціального інституту, є доволі проблематичним створення умов для чесної економіки. Саме тому в наш час є вкрай необхідним голос такого морального авторитету, який здатен покращити моральний клімат сучасної економіки. Зокрема, у католицькому соціальному вченні вже чимало часу приділяється увага економічним питанням. Римо-Католицька Церква була і залишається небайдужою до питань міжнародної економіки, приватної власності, праці, гуманізації економіки та кола інших проблем. Бідність, голод, необмежені бажання до наживи та вигоди є болючою темою у папських виступах, енцикліках і посланнях. Разом зі зміною суспільних умов еволюціонувала і сама соціальна доктрина Римо-Католицької Церкви. Цей факт не міг не позначитись і на розгляді економічної проблематики у католицькому соціальному вченні.

Дана проблематика є у вітчизняній науці доволі розробленою. Зокрема, збірник статей під назвою "Соціальна доктрина Церкви" видавництва „Свічадо” пропонує бачення найбільш актуальних питань християнського соціального вчення вітчизняними та іноземними науковцями. Український дослідник Микола Чирівський у своїй праці "Введення до суспільно-господарської науки Церкви" пропонує доволі детальний аналіз офіційних документів Католицької церкви. Відомий український релігієзнавець П. Яроцький також присвятив чимало праць дослідженню соціального католицького вчення. Проте, саме питання гуманізації економіки у світлі католицької соціальної доктрини не є достатньо дослідженим у вітчизняній науці. Тому тут варто згадати також наступних іноземних дослідників, які займалися цим питанням, як Й. Метц, Л. Бофф, М. Вьорц, А. Ауер, Ф.-М. Шмьолц та ряд інших.

З енцикліки папи Лева XIII "Regum Novarum" (1891) починається нова епоха в історії Римо-Католицької Церкви. Саме її прийнято вважати тим відправним пунктом, з якого бере свій початок і на який спиралась оновлена католицька соціальна доктрина. У цій енцикліці розглянуто цілу низку суспільно-економічних проблем. Але перший значний крок у вирішенні питання діалогу між Римо-Католицькою церквою та економікою здійснив Папа Пій XI (1922-39) у своїй енцикліці "Quadragesimo Anno" ("Сороковий рік"), яка вийшла у 1931 році. Глава Римо-Католицької Церкви на початку енцикліки рішуче виступає проти того, щоб людське суспільство ґрунтувалося на боротьбі класів. Тому правильне функціонування економічного життя, на його думку, не може бути залишене на вільне змагання. І така конкуренція, що не має визначених меж, просто не здатна

стати керівним принципом економіки, оскільки їй властива тенденція до практичного самознищення [Friedberger W. Soziale Marktwirtschaft und Katholische Soziallehre.-Berlin, 1983.- S.134]. Вільна конкуренція дає поштовх до зосередження багатства і, зрештою, до концентрації економічної влади в руках небагатьох. Пій XI попереджає про те, що нестримні амбіції до домінування спричинили бажання до вигоди. Це все, на думку Папи, ускладнило та зробило більш жорстким сам економічний режим. Насправді ж, особиста вигода повинна також досягатись в інтересах спільного блага. Важлива роль тут належить державній владі, яка має співпрацювати на світовому рівні задля економічного добробуту всіх націй. Яким би значним і далекосяжним не був вплив держави на економіку, він ніколи не повинен бути спрямованим на позбавлення громадян їх свободи дії, а має гарантувати захист природних прав особистості.

Наступним надважливим кроком був II-й Ватиканський Собор. Ця непересічна подія, як вважають чимало дослідників, дала змогу „звільнити” світ, в тому числі, й економіку. Лейтмотивом Собору був заклик до діалогу як шляху розв’язання загальних суспільних питань [Franzen A. Kleine Kirchengeschichte.-Freiburg, 2000.- S. 362]. А задля цього є необхідним вже дещо більше, ніж просто наявність доброї волі. Справжній діалог потребує наявності власних вагомих аргументів, що, у свою чергу, є неможливим без відповідного знання. Тому, можна сказати, що внесок Римо-Католицької Церкви в економічну сферу залежить від того, скільки сама Церква матиме економічно грамотних віруючих у своїх рядах. Іншою, ще важливішою зміною, яку здійснив II-й Ватиканський Собор, є те, що саме після нього Римо-Католицька Церква стала усвідомлювати себе не лише такою, що пропонує, а й такою, що й сприймає. Подібна діалогічність особливо є відчутною у її стосунках з економікою, що розглядається не лише як щось можливе, але й вкрай необхідне.

Всі зазначені тенденції католицького соціального вчення доволі яскраво простежуються у душпастирській конституції Собору про Церкву сьогодні Gaudium et Spes від 1965 року. У цьому документі релігійна та економічна сфери постають розділеними, хоча й не виявляються повністю розмежованими. Економіка, як і сама Церква, повинна мати свою свободу та відокремленість. Обидві сфери мають знати, що знаходиться у їх компетенції [Schmölz F.M. Kirche. – Wirtschaft: überwundene Berührungsgänge?.-Innsbruck-Wien, 1989.- S. 37]. У душпастирській конституції наголошується на необхідності оновлення усього суспільства та оновленні самої людини. А для цього необхідний загальний діалог і розгляд людини у її тотальності, разом із її тілом і душею, думками та бажаннями. У вступі та в першій частині мова йде про людину та її покликання у світі. Можна сказати, що теологічна антропологія першої частини знаходить своє вираження у вимірах культури, політики і, звичайно, економіки.

На початку душпастирської конституції ми помічаємо для себе ті положення, які будуть розроблені у частині, що стосується економіки. Саме в цій частині, яка нас цікавить, йдеться про нові риси економіки, а саме про постійно зростаюче людське домінування над природою, відносини між людьми та між групами. В той же час багато людей видаються залежними від економіки, їх

* Кияк Максим Тарасович - аспірант Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

особисте та соціальне життя все частіше детерміноване споживацьким менталітетом, що, у свою чергу, призводить до соціальної нерівності, розбалансованості у промисловості, сільському господарстві та у сфері послуг. Тому Римо-Католицька Церква виступає за гуманізацію економічних відносин та зміну менталітету. У душпастирській конституції висувається твердження, яке визнає головною та основною метою економічного виробництва не створення якомога більше благ чи отримання найбільшого прибутку. Насправді, економічне виробництво покликане бути на службі в людства, керуватись моральними принципами, брати до уваги матеріальні потреби людини та вимоги її інтелектуального, морального, духовного та релігійного життя. Економічний розвиток має залишатись підконтрольним людям, а не віддаватись на розсуд одиницям, в руках яких зосереджено занадто багато економічної влади.

У душпастирській конституції *Gaudium et Spes* Римо-католицька церква ревно закликає до негайного подолання економічних нерівностей, котрі існують у світі, які збільшуються і йдуть поруч із соціальною та індивідуальною дискримінацією. У 63-му її параграфі стверджується, що в економічному житті гідність людської особистості, її покликання і добробут усього суспільства повинні підтримуватись, бо людина є метою, центральним пунктом економіки. Важливе місце у конституції *Gaudium et Spes* займає розгляд відношення до речей як до власності. Так, 35-й параграф *Gaudium et Spes* стверджує, що цінність людини присутня більше у ній самій, ніж у її власності [Wörz M., Dingwerth P. *Moral als Kapital. Perspektiven des Dialogs zwischen Wirtschaft und Ethik.*-Stuttgart, 1990.- P. 243]. Розглядає душпастирська конституція і питання бідності. Проголошується, що економічний розвиток ні в якому випадку не повинен зумовлювати нові вияви бідності.

В економічній частині конституції також заторкуються питання відношення економічного добробуту та людського щастя, значення грошей як інституту можливого. У зв'язку з цим наголошується на винятковій ролі інвестування. Саме воно дає змогу забезпечити зайнятість та людський прибуток не лише для поколінь теперішніх, а й майбутніх. Тому всі, хто відповідальний за інвестування, окремі особи, асоціації, громадські установи, повинні керуватись цим принципом. Вони мають сприяти гідному життю своїх сучасників, але й не повинні забувати про прийдешні покоління.

Точка зору про те, що людина є центральним пунктом, метою і автором економіки є чи не найголовнішою у всій душпастирській конституції. Але людина в ній є не просто вихідним і кінцевим пунктом. Вона також повинна виражати себе у суспільному та економічному вимірі. Людина є не лише суб'єктом, але й об'єктом, посередником, а не лише метою. Таким чином, суспільство та економіка виступають створеними для людини, а не навпаки. Конституція закликає усіх християн сприяти соціальному та економічному прогресу й давати наочний приклад іншим.

Папу Івана XXIII неодноразово у своїй спадщині приділяє увагу питанню спільного блага, одному з ключових у католицькій соціальній доктрині. Кожна влада повинна застосовувати відповідні дії задля досягнення спільного

блага, без переваги певних громадян чи суспільних груп. Задля цього Папа Іван XXIII вимагає виконати деякі вимоги, а саме: забезпечити найвищий рівень зайнятості працівників, баланс між заробітною платною та цінами, доступ до благ і послуг якомога більшої кількості людей, усунення чи, принаймні, обмеження нерівностей у різних галузях економіки – сільським господарством, промисловістю та сферою послуг. Необхідно створити відповідний баланс між економічним зростанням і розвитком соціальних послуг, особливо через діяльність громадських організацій. Подібний підхід має підсилуватись взаємоповагою та доброю волею робітника та керівника.

Папа Іван XXIII висловлює своє занепокоєння тим, що серед громадян часто спостерігається чітко виражений ступінь економічної і соціальної нерівності. Основною причиною цього, на його думку, є те, що люди живуть і працюють на різних територіях, деякі з яких більш економічно розвинуті. Коли така ситуація трапляється, вимога справедливості та рівності усіх громадян вимагає від влади зменшити ці диспропорції. Вона повинна забезпечити менш розвинутим територіям ті необхідні послуги, які вимагають обставини, щоб підняти рівень життя цих регіонів на один щабель із загальнонаціональним стандартом. Влада повинна пам'ятати про інтереси держави, тобто повинна розвивати одночасно і однаково всі три галузі виробництва – сільське господарство, промисловість і сферу послуг [Там само.- P. 262]. На думку Івана XXIII, право на володіння матеріальними речами є природним правом. Це право дає впевненість у завтрашньому дні, якщо не перетворюється на самоціль. Тому праця, як вираження людської особистості, має завжди цінуватись більше, ніж володіння благами. Подібний погляд на працю є, безперечно, ознакою прогресу нашої цивілізації.

У системі оподаткування Папа Іван XXIII виступає за принцип справедливості й рівності, дотримання спільного блага та рівних можливостей. Він зазначає, що неможливо дати точне визначення такому виду економічної структури, який був би найбільш співзвучним із людською гідністю і найкраще розвивав би в людині відчуття відповідальності. Яким би значним і далекосяжним не був вплив держави на економіку, він не повинен досягати тих розмірів, коли індивідуального громадянина позбавляють свободи дій. Таким чином, кожна економічна система повинна дозволяти та полегшувати вільний розвиток виробничої діяльності. Більше того, на думку Івана XXIII, організоване та процвітаюче суспільство не може існувати, поки окремі громадяни та держава не будуть взаємодіяти разом в економічній сфері. Обидві сторони зобов'язані працювати в гармонії, а їхні відповідні зусилля повинні бути пропорційними до потреб спільного блага. Спільне благо також потребує здійснення владою всього можливого задля створення такої ситуації, коли окремих громадян міг би вільно користуватися своїми правами та виконувати свої обов'язки. Доки влада не застосує заходів щодо вирішення економічних, політичних і культурних питань, нерівність між громадянами буде зростати. Тому необхідно, щоб вище керівництво держави звернуло пильну увагу на соціальний та економічний прогрес громадян. Папа Іван XXIII веде мову і про вимоги спільного блага на

міжнародному рівні, що включають у себе: уникнення усіх форм нечесної конкуренції між економіками різних країн, взаємна співпраця та добра воля, ефективна співпраця в розвитку економічно менш розвинутих країн [Schmölz F.M. Kirche. – Wirtschaft: überwundene Berührungängste?.-Innsbruck-Wien, 1989.- S. 124].

Наступний визначний Папа Павло VI у своїй енцикліці “Populorum Progressio” (1967) торкається питання прогресу усього людства. Прогрес, на його думку, має бути не тимчасовим розквітом, а повинен стосуватися не лише теперішніх, але й наступних поколінь і відбуватися у дусі солідарності. Цей особистісний і загальний розвиток знаходитиметься під загрозою, якщо справжні цінності буде підірвано. Кожний прогрес, як зазначає Павло VI, є амбівалентним. Він може розвивати людину, але й здатен також і позбавити її свободи. Тому абсолютно недопустимо, коли прибуток визнається головним мотивом економічного прогресу, конкуренція основним законом економіки, а приватна власність абсолютним і необмеженим правом. Папа ще раз закликає до того, щоб економіка була служанкою, в першу чергу, людині й тільки їй.

Не оминає Павло VI у своїй енцикліці й питання людської праці. Людина, як і Бог, сама є творцем, креатором. І цей статус не залежить від роду діяльності людини, ким би вона не була – керівником, митцем чи торговцем. Більше того, коли робота здійснена, люди відчують радість крізь труднощі. Саме результат праці поєднує до купи серця і думки людей, змушує відчувати їх братами. Праця здатна розвивати почуття обов'язку та милість до ближнього. Але праця може мати й протилежний ефект. Вона може декого привести до egoїзму, іншого до повстання, дегуманізації та уярмлення самих людей.

Деякі погляди на проблему гуманізації економіки ми можемо зустріти в Івана Павла II. Так, у його енцикліці “Laborem Exercens” (1981) він зазначає, що праця є складовим елементом як суспільного життя, так і вчень Римо-Католицької Церкви. Людська праця є ключем до всіх соціальних питань. Саме вона визначає головну мету перебування людини на землі. Через працю людина досягає своєї повноти та служить здійсненню її покликання. Саме про це йшлося і у першому розділі душастирської конституції Gaudium et Spes. Працююча людина є особистістю свідомою і вільною, автономним суб'єктом [Baum G. The priority of Labor. A commentary on “Laborem Exercens”.-New York, 1982.- P. 39].

Першоосновою цінності праці є сама людина. Вона повинна розглядатися не як знаряддя виробництва, а як активний суб'єкт, справжній творець (цю думку ми можемо зустріти і в енцикліці Павла VI “Populorum Progressio”). Праця є благом людини, адже завдяки їй людина не лише перетворює природу, але й реалізує себе і, звісно, більше стає людиною, а не деградує. Своєю працею людина також є “будівничим” власної держави і власної нації, розуміє її як примноження спільного блага. Римо-католицька церква виступає за принцип “пріоритету перед капіталом”. Цей принцип стосується безпосередньо самого виробництва, по відношенню до якого праця є завжди активною і головною причиною. Тоді як капітал, як комплекс засобів виробництва, залишається лише інструментом, пасивною причиною [Johannes

Paul II. Laborem exercens. Über die menschliche Arbeit. München, 1981.- S. 41]. Необхідно весь час підкреслювати пріоритет людини у процесі виробництва – примат людини по відношенню до речей. Все, що вміщується у поняття капітал, є лише комплексом речей. Праця, перш за все, цементує до купи людей, в цьому полягає її суспільна сила [Baum G. The priority of Labor. A commentary on “Laborem Exercens”.-New York, 1982.- P. 52]. В такій співдружності мають об'єднатися і ті, хто працює, і ті, хто володіє засобами виробництва. Ці дії необхідні для всезагального прогресу, про який вів мову ще Павло VI у своїй енцикліці “Populorum Progressio”.

У 1991 році у світ виходить чи не найбільш визначна енцикліка, автором якої став “мандруючий Папа” Іван Павло II. Мова, звичайно, йде про енцикліку “Centesimus Annus”. Досить символічним є той факт, що вона виходить саме через сто років після “Rerum Novarum” і є ніби своєрідною квінтесенцією нової епохи католицького соціального вчення. В ній Іван Павло II виступає проти тих утилітарних цінностей, що пропагуються у розвинутих країнах, породжують гедонізм і споживацьке ставлення до світу.

У своїй енцикліці Папа приділяє особливу увагу проблемі приватної власності. На його думку, Бог є джерелом усього доброго на Землі, він сотворив людину і дав їй землю. Своєю працею людина має стати господарем цієї землі та користуватися її плодами. Саме земля є головним Божим даром людині, даним їй для підтримання життя.

Але Папа Іван Павло II веде мову й про іншу форму власності, яка набуває не меншого значення, ніж власність на землю. Це – власність на знання, техніку та уміння [Grace F. The concept of property in modern Christian thought.- Urbana.- 1953.- P. 194]. Багатство розвинутих країн ґрунтується набагато більше на цьому типі власності.

Головним багатством, разом із землею, є сама людина. Адже саме її здібності дають змогу віднайти виробничі можливості землі та різноманітні методи задоволення людських потреб. Римо-Католицька Церква визнає позитивну роль прибутку як показника вдалого функціонування підприємства. Але сам прибуток не є єдиним показником. Адже можлива така ситуація, за якої відбувається приниження людської гідності. Подібна ситуація не лише неприпустима, але й у майбутньому здатна негативно позначитися на результативності підприємництва. Метою ж підприємництва є не просто забезпечення прибутку, але саме його існування як спільноти людей, котрі різними методами прагнуть до задоволення своїх основних потреб і складають разом одну групу, що служить суспільству. Прибуток не є єдиним регулятором підприємництва. Поряд з ним варто розглядати людські та моральні фактори, що настільки ж суттєві для підприємництва.

Папа Римський глибоко стурбований і розвитком культури споживацтва. Хоча й саме бажання жити краще не вважається чимось поганим, але помилкою є стиль життя, який ставить вище бажання до того, аби більше мати, а не більше бути. Людське існування неможливо обмежити лише звичайними ринковими механізмами. Існують дуже важливі людські потреби, які ринок не здатен

задовольнити і які не піддаються його логіці. Без сумніву, ринкові механізми несуть певні позитиви: полегшують обмін продуктами, в центр інтересів ставлять волю і схильності людини. Але з цими ж ринковими механізмами пов'язана небезпека ідолопоклонства, яке не приймає до уваги існування тих вічних благ, що за своєю природою не можуть бути товаром. Римо-Католицька Церква визнає позитивний характер ринку та підприємницької діяльності, але й одночасно вказує, що вони мають бути спрямовані на спільне благо. Підприємство не можна вважати лише об'єднанням капіталів. Ця вимога необхідна також і в епоху глобалізації економіки, про яку неодноразово згадує Папа Іван Павло II. Тому є вкрай необхідною співпраця країн, великої людської сім'ї та міжнародних організацій.

Таким чином, як бачимо, економічна проблематика та питання гуманізації економіки є надзвичайно важливою для Римо-Католицької Церкви. В її соціальній доктрині наголошується на тому, що творцем, центром і метою всього економічного життя є людина. А тому об'єктивна мета економіки полягає у творенні таких матеріальних передумов, які б уможлилювали індивідам і суспільним групам гідний розвиток людини, забезпечували всебічний розвиток культурного життя. Економічний розвиток має бути не найвищою цінністю, а лише засобом, який може знадобитися для досягнення справді головних цінностей. Важливішими мають бути гідність і свобода людини, сім'я, релігія, мораль і культурні цінності.

*Ю.Недзельська** (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ХРИСТІЯНСЬКО-БОГОСЛОВСЬКОГО ВИТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ОСОБИСТІСТЬ»

Поняття «особистість» багатозначне і багатогранне у своїй основі, а тому повсякчас складало в науці неабияку трудність у визначенні його сутності і змісту. Приміром, в Античності «особистість», як така, розчиняється в понятті «суспільство». «Людини» ще немає, а є рід, громада, народ, які лише кількісно утворюються з маси різних індивідів, керованих і підпорядкованих якійсь одній ідеї (звичаєвій, родо-плем'яній чи етно-релігійній), обстоюваній цим суспільством. Іншими словами, в таких суспільствах окремий індивід не був єдиним і неповторним у своєму роді; його індивідуальність (розуміємо – особистість) зводилася лише до загального, колективного. Це підтверджують іудейські та ранньохристиянські тексти. В них відсутня ідея «особистості»: всі заповіді, настанови звернуті не до «індивіда», а винятково до «людей» - чи то до

* Недзельська Юлія Костянтинівна – аспірантка Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди.

«єврейського народу», як те маємо у Старому Завіті, а чи то «віруючих» взагалі, як у ранньому християнстві.

Варто зазначити, що в Старому Завіті всі євреї часто постають у вигляді колективного персоналізованого віруючого. Це наявне вже у відомих Десяти заповідях, в яких звернення до всього народу виступає зверненням до нього, як до одного віруючого: «І Бог промовляв всі слова оці (зрозуміло, до людей, народу – Ю.Н.), кажучи: Я Господь, Бог твій¹²², що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства. Хай не буде тобі інших богів передо Мною! Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я Господь, Бог твій, Бог заздрісний, що карає за провини батьків на синах, на третій і на четвертих поколіннях тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей. Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно...» (Вих. 20:1-7). Підкреслимо, фрази «Бог твій», «не роби», «не вклоняйся», «не призывай» тут звернуті не конкретно до когось одного, не до індивіда як особистості, а до всіх.

Це ж саме знаходимо й у Новому Завіті. Навіть слова головної християнської молитви, яку, настільки можна вірити Євангеліями, безпосередньо дав своїм послідовникам Спаситель, звернуті до Бога не від імені якогось конкретного «Я», а виключно від імені «нас». «Він же промовив до них: Коли молитесь, говоріть: Отче *наш*, що еси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліба нашого насущного дай *нам* на кожний день. І прости *нам* наші гріхи, бо й самі *ми* прощаємо кожному боржникові нашому. І не введи *нас* у випробовування, але визволи нас від лукавого!» (Лк. 11:2-4).

Подібне не є випадковим, оскільки і в Старому, і в Новому Завіті наявна не лише означена вже нами вище ідея колективного віруючого, а й колективної відповідальності за відступ від Бога, порушення його заповідей. Пригадуємо, як часто Всевишній карає всіх за прогріхи когось одного, або якоїсь групи грішників.¹²³ Подібна ідея колективної відповідальності присутня і в ранньому проіудейському християнстві, зокрема в апостола Павла. Павло дає зрозуміти, що той, хто «їстиме хліб чи питиме чашу Господню негідно», тобто недостойно споживатиме євхаристійну трапезу,

¹²² Тут і далі курсив наш.

¹²³ Наприклад, покарання всіх єгиптян за небажання одного фараона дати всім євреям волю; покарання всіх євреїв поневоленням язичниками в різні періоди їх історії за відступ від Бога (і то ж далеко ж не всіх, але якоїсь частини з народу!). Навіть зруйнування Єрусалиму в 70 р. н.е. імператором Титом і остаточне розпорощення євреїв по світу подається іудаїзмом і сьогодні, як покарання від Яхве за гріхи всього Ізраїлю.